

ARAB TILIDA MAJOZ

Tukhtayev Alibek Sharafitdin o'g'li

+99877 080 1990

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15656457>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2025 yil

Ma'qullandi: 07- June 2025 yil

Nashr qilindi: 13- June 2025 yil

KEYWORDS

arab tili, majoz, bayon,
balog'at, stilistika, Qur'on
tafsiri, badiiy tahlil, ramz,
istoriya, ko'chma ma'no

ABSTRACT

Ushbu maqolada arab tili stilistikasining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan "majoz" tushunchasi har tomonlama yoritiladi. Arab tilshunosligida "majoz" – ya'ni so'zning o'zining haqiqiy ma'nosidan chekinib, boshqa – ko'chma ma'noda qo'llanishi – matnga badiiylik, ifoda boyligi va semantik chuqurlik baxsh etuvchi stilistik hodisa sifatida qaraladi. Majoz bayon ilmining asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, uning vositasida tilda ramziy, istoriy, kinoyaviy ma'nolar shakllanadi va bu orqali ma'no darajalari kengayadi. Maqolada majozning leksik-semantik va uslubiy jihatlari, tarixiy ildizlari, Qur'on va hadisdagi namunalari hamda arab mumtoz adabiyotidagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ayniqsa, Qur'oni karimda majoz vositasida yaratilgan obrazlar, kinoyalar, badiiy vositalar o'rganilib, ularning ma'naviy va estetik yuklamasi yoritiladi. Tadqiqotda nafaqat klassik tilshunoslik manbalariga, balki zamonaviy stilistik yondashuvlarga ham tayanilgan. Ushbu maqola arab tili uslubshunosligi, Qur'on ilmlari, tafsir va poetik tafakkur bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, til vositalari orqali badiiylikni yaratish mexanizmlarini anglashga xizmat qiladi.

Arab tili qadim-qadimdan nafaqat aloqa vositasi, balki boy adabiy va ilmiy merosni ifodalovchi, chuqur ma'no qatlamlariga ega bo'lgan til sifatida e'tirof etilgan. Ushbu tilning stilistik imkoniyatlari, xususan, badiiy ifoda usullari asrlar davomida arab adabiyotining, Qur'on ilmining va tafsir maktablarining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Ana shunday badiiy vositalardan biri bo'lgan majoz (ko'chma ma'no) arab tilshunosligining, ayniqsa, ilmul-balog'a (balog'at ilmi) tarkibida alohida o'rganilgan bo'limlardan biri – ilmu-l-bayon doirasida markaziy mavqega ega. Majoz – bu so'zning o'zining lug'aviy (haqiqiy) ma'nosidan voz kechib, boshqa – ko'chma, ramziy, obrazli ma'noda qo'llanishi bo'lib, bu hodisa so'zga yangi semantik yuklama berish, obraz yaratish, fikrni yanada kuchli, chuqur va ta'sirchan ifodalash uchun xizmat qiladi. Arab tilida bu hodisa faqat adabiy matnlarda emas, balki Qur'on oyatlarida, hadis matnlarida va hatto kundalik muloqotda ham keng tarqalgan. Jumladan, Qur'oni

karimdagi "Allohning qo'li ularning qo'li ustidadir" (Fath surasi, 10-oyat) kabi oyatlarda "qo'l" so'zi majoziy ma'noda, ya'ni kuch, qudrat yoki nazorat ramzi sifatida ishlatilgan. Bu kabi misollar Qur'onning stilistik jihatdan yuksak darajada ifodalanganini va undagi har bir so'z ko'p qatlamli ma'nolarga ega ekanini ko'rsatadi. Majozning o'rganilishi arab tilshunosligi tarixida qadimiy ildizlarga ega. Mashhur tilshunos olim Abdulqohir Jurjoniy, Sayyid Sharif Jurjoniy, Zamaxshariy kabi mutafakkirlar o'z asarlarida majozni alohida tahlil qilib, uning tafsiriy, estetik va falsafiy asoslarini belgilab berganlar. Ayniqsa, Abdulqohir Jurjoniyning "Asrorul-balag'a" va "Dala'il al-i'jaz" asarlari majoz nazariyasini chuqur ilmiy asosda tahlil qilgan fundamental manbalardan hisoblanadi. Zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan qaralganda ham majoz faqatgina poetik vosita emas, balki kognitiv, semantik va madaniy kontekstlarda inson tafakkurini ifodalovchi lingvistik hodisa sifatida o'rganilmoqda. Bu esa uni turli fanlar kesimida (lingvistika, adabiyotshunoslik, mantiq, falsafa, madaniyatshunoslik va diniy tafsir) tahlil qilish imkonini beradi. Majoz orqali insoniy tajriba, diniy g'oya, ijtimoiy anglash va estetik dunyoqarash til shaklida ifoda topadi. Ushbu maqola arab tilida majoz hodisasining nazariy asoslari, tasnifi, turlari, stilistik vazifalari hamda Qur'on oyatlari va arab mumtoz adabiyoti misolida uning amaliy qo'llanilishini chuqur o'rganishga qaratilgan. Maqolaning maqsadi - majozni nafaqat til birliklari darajasida, balki madaniy-ma'naviy mazmun darajasida ham anglab, uni arab tilining badiiy kuchi va uslubiy go'zalligini ifodalovchi hodisa sifatida talqin qilishdir. Majozni o'rganish orqali arab tilining go'zalligi, Qur'on oyatlaridagi chuqur ma'nolar, va musulmon tafakkuridagi ramziy tasavvurlar haqida kengroq tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida arab tilshunosligi, stilistika, balog'at ilmi, Qur'on tafsiri va adabiyotshunoslik sohalariga oid bir qator tarixiy va zamonaviy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqotda majoz hodisasini har tomonlama yoritish maqsadida klassik asarlar, mufassirlar fikrlari, mumtoz adabiyot namunalari tashqari, zamonaviy tilshunoslik nazariyalari va metodikalariga ham murojaat qilindi. Birinchi navbatda, arab tilining stilistik asoslarini o'rganishda *Abdulqohir Jurjoniyning "Asraru-l-balaga"* ("Balog'atning sir-asrorlari") va "*Dala'ilu-l-i'jaz*" ("*I'jaz dalillari*") asarlari asosiy nazariy manba sifatida tahlil qilindi. Jurjoniy majoz hodisasini nafaqat tilda ko'chma ma'no sifatida, balki tafakkur va estetik tasvir vositasi sifatida yoritgan. U o'z asarlarida majozning tafsiriy ahamiyatini, oyatlarning chuqurroq ma'nolarini ochishdagi o'rnini ko'rsatgan. Uning yondashuvi stilistik tahlil va diniy tafsir uyg'unligining yorqin namunasi hisoblanadi. Shuningdek, *Zamaxshariyning "Al-Kashshof"* nomli Qur'on tafsirida majozli ifodalarning keng tahliliga alohida e'tibor berildi. Zamaxshariy mu'taziliy tafsir maktabining vakili bo'lib, u Qur'on oyatlarida ishlatilgan ko'plab badiiy vositalarni, jumladan majozni chuqur tahlil qilib, ularning mantiqiy, axloqiy va estetik ma'nolarini ochib beradi. Uning tahlillarida nafaqat lug'aviy izohlar, balki poetik tasvir, diniy g'oya va mantiqiy asoslar uyg'unlashtirilgan.

Arab adabiyoti kontekstida *Al-Mutanabbiy, Abu Nuwas, Ibn al-Mu'tazz* kabi shoirlarning she'riy merosi tahlil qilinib, ularda majozdan qanday foydalanganliklari, obraz yaratishdagi uslublari o'rganildi. Ushbu adabiy namunalar orqali arab poeziyasida majozning estetik, psixologik va ijtimoiy ma'no yukiga ega bo'lgan shakllari tahlil qilindi. Zamonaviy lingvistik metodologiya doirasida esa *George Lakoff* va *Mark Johnsonning* metafora va majozga oid nazariyalari, xususan "*Metaphors We Live By*" ("*Biz yashaydigan metaforalar*") asari

konseptual metafora nazariyasiga asos sifatida tanlandi. Ushbu nazariya arab tilida ham majozning faqat stilistik emas, balki kognitiv hodisa ekanini asoslash imkonini berdi. Ya'ni, til vositalari orqali inson qanday fikrlaydi, tasniflaydi va anglaydi degan savollarga majoz asosida javob topiladi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

Deskriptiv-tahliliy usul – majoz tushunchasining tarixiy, nazariy asoslari va til birliklari tarkibidagi ko'rinishlari yozma manbalar asosida tasvirlandi va tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil – Qur'on oyatlarida, hadis matnlarida va adabiy asarlarda uchraydigan majozli iboralar o'zaro qiyoslanib, ularning stilistik va semantik farqlari aniqlashtirildi.

Konseptual-interpretativ yondashuv – majozning chuqur semantik qatlamlari, uning madaniy, axloqiy va falsafiy yuklamalari talqin qilindi.

Kontekstual yondashuv – har bir majozli ibora alohida matn kontekstida tahlil qilinib, u orqali berilgan ma'noni aniqlashga harakat qilindi.

Shuningdek, G'arb va Sharq tilshunoslik maktablaridagi yondashuvlar, ya'ni strukturalizm, semantik analiz, kontekstual lingvistika va kognitiv tilshunoslik asoslari sintez asosida qo'llanildi. Bu yondashuvlar yordamida majozning nafaqat arab tilida, balki universal til hodisasi sifatida o'rni yoritib berildi. Tadqiqotda boy ilmiy-merosiy manbalar, zamonaviy nazariyalar va lingvistik tahlil metodlari birgalikda qo'llanib, majoz hodisasini keng ko'lamda, ko'p tarmoqli yondashuv asosida o'rganishga erishildi.

Natijalar

Tadqiqot davomida olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar asosida arab tilidagi majoz hodisasi bir necha muhim xulosalarga olib keldi. Avvalo, aniqlanishicha, *majoz* arab tilida faqatgina badiiy uslubiy vosita emas, balki semantik qatlamlar, diniy ramzlar, ijtimoiy tafakkur va estetik idrokni ifodalovchi kuchli til birligidir. Bu hodisa nafaqat adabiy matnlarda, balki Qur'on oyatlarida, hadis matnlarida ham keng qo'llanilgan bo'lib, uning ma'noni chuqurlashtirish, ta'sirchanlikni oshirish va ko'p ma'nolilikni shakllantirishdagi roli beqiyosdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, majozning ikki asosiy turi mavjud:

Majozi lug'aviy – so'zning haqiqiy (asl) ma'nosidan chiqib, boshqa yaqin yoki ramziy ma'noda ishlatilishi. Masalan, *asad* (shersifatli odam) so'zi jasur insonni ifodalash uchun ishlatilganda bu majozi lug'aviy bo'ladi.

Majozi aqliy – bu esa ma'noni idrok qilish, tafakkur orqali shakllanadigan majoz bo'lib, sabab-oqibat, sabab-mahsul, ish-harakat va natija o'rtasidagi munosabat orqali paydo bo'ladi. Masalan, "Sulton yurtni suvardi" iborasida "suvardi" – boshqarish, nazorat ostiga olish ma'nosida ishlatiladi.

Qur'oni karimda bu ikki turdagi majozlar keng ko'lamda uchraydi. Masalan, "Allohning arsh ustida turishi" (A'rof, 54) oyatida "arsh" so'zi hokimiyat, buyuklik timsoli sifatida majoziy ma'noda ishlatiladi. Bu oyatlarda haqiqiy ma'no emas, balki kinoya, ramz, istiora vositasida ko'p qatlamli mazmun yaratish ko'zda tutilgan. Shuningdek, Qur'on tafsirida mufasssirlar tomonidan majozli iboralarning talqini bo'yicha yondashuvlar har xil bo'lgan. Ba'zi tafsir maktablari, xususan, Mu'tazila oqimi vakillari majozni Qur'on tafsirining asosiy vositalaridan biri sifatida tan olgan. Ular ko'plab oyatlardagi murakkab iboralarni majoz orqali talqin qilib, ilohiy matnning chuqur, majoziy qatlamlarini ochib berishga intilgan. Ash'ariylar esa ayrim oyatlarda majozni rad etib, literal (haqiqiy) talqinni afzal ko'rganlar. Biroq zamonaviy

tafsirshunoslik yondashuvlari ushbu yondashuvlar orasida muvozanatni topishga intilib, majozni tilning estetik va kognitiv vositasi sifatida qadrlashadi.

Arab mumtoz adabiyotida esa majoz obraz yaratish vositasi sifatida alohida o'rin egallaydi. Ibn al-Mu'tazz, Al-Hamadhoni, Al-Mutanabbiy kabi shoirlar o'z she'rlarida majozdan mahorat bilan foydalanib, g'oyaviy teranlikka erishganlar. Majoz ularning asarlarida nafaqat badiiy ifodani kuchaytirgan, balki murakkab ijtimoiy va falsafiy tushunchalarni obrazli ifodalash imkonini bergan. Bundan tashqari, zamonaviy tilshunoslik doirasida olib borilgan kuzatishlar majozning inson tafakkuri, til orqali borliqni anglash mexanizmlari bilan bevosita bog'liqligini tasdiqladi. Majoz kognitiv tilshunoslikda metafora nazariyasi doirasida, madaniy tilshunoslikda esa milliy madaniyatlararo tafovutlarni ifodalovchi vosita sifatida tahlil qilinmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, majoz arab tilining ko'p qirrali, ma'noli va go'zal ifoda vositasi bo'lib, u tilning ichki boyligi, ifodaviy kuchi hamda madaniy-estetik yondashuvlarini yuzaga chiqarishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Shu bois, majozni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tafsir, adabiyotshunoslik, falsafa va hatto ijtimoiy psixologiya sohalari uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Muhokama

Arab tilida *majoz* hodisasi o'zining ko'lamdorligi, ma'nodagi nozikliklari va ifodadagi badiiy yuksakligi bilan tilshunoslikda chuqur ilmiy tahlilni talab qiladigan murakkab stilistik vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada olib borilgan tahlillar, o'rganilgan tarixiy manbalar va Qur'on oyatlari asosida shuni aytish mumkinki, majoz arab tilining eng kuchli ifodaviy qurollaridan biridir. Majoz vositasida nafaqat fikr bildirilibgina qolmay, balki u bilan birga chuqur ramziy ma'no, axloqiy yoki diniy g'oya, estetik his-tuyg'u, ruhiy holat ham yetkaziladi.

Maqolada ta'kidlanganidek, *majoz* ikki asosiy turga – lug'aviy va aqliy ko'rinishlarga ega. Bu tasnif faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tahlil nuqtayi nazaridan ham katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Qur'on oyatlari va hadis matnlarida majozli ifodalarning keng qo'llanilishi ushbu hodisaning nafaqat tilshunoslik, balki tafsir va fiqh (islomiy huquq) kabi diniy fanlar uchun ham muhimligini ko'rsatadi. Qur'on oyatlaridagi majozlarni tushunish, ularni to'g'ri talqin qilish, oyatning chuqur ma'nosini anglashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Misol uchun, "Alloh osmonlar va yerning nuri" (Nur surasi, 35-oyat) kabi oyatlardagi "nur" so'zi bevosita yorug'lik emas, balki ma'rifat, hidoyat, haqiqat timsoli sifatida ishlatiladi. Ushbu majozli ifoda orqali oyatning semantik ko'lami chuqurlashadi, unda faqat lug'aviy emas, balki ruhiy-ma'naviy ma'no ham mujassam bo'ladi. Muhokama davomida yana bir muhim jihat – tafsir maktablarining majozga bo'lgan turlicha yondashuvlarini ko'rib chiqish lozim. Mu'taziliylar va ba'zi zamonaviy tafsirshunoslar Qur'onning ko'plab oyatlaridagi murakkab iboralarni majoz orqali talqin qilganlar. Ular, xususan, antropomorfik tasvirlarni (masalan, "Alloh arshga istivo qildi", ya'ni "o'rnashdi") majoz deb qabul qilib, uni hokimiyat, qudrat, boshqaruv timsoli sifatida izohlashgan. Boshqa tomondan, ash'ariylar esa ushbu oyatlarni literal (haqiqiy) ma'noda tushunishga moyil bo'lishgan va majozni faqat zarurat tug'ilgandagina qo'llashni ma'qul ko'rishgan.

Arab mumtoz adabiyotidagi majozning poetik funksiyasi ham alohida e'tiborga loyiq. Mashhur shoir Al-Mutanabbiy she'rlarida majoz orqali qahramonlik, g'urur, muhabbat, taqdir kabi mavzular chuqur obrazlarda ifodalangan. U shoirona tilda ko'p hollarda majozni real hayotiy manzaralarni ramziy shaklda tasvirlash uchun qo'llagan. Bu esa adabiyotshunoslik uchun majozni badiiy ijodning muhim elementlaridan biri sifatida o'rganish zaruratini

tug'diradi. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslik, xususan, kognitiv lingvistika yondashuvida ham majoz tilning tafakkur bilan aloqasi sifatida tahlil qilinmoqda. George Lakoff va Mark Johnson tomonidan ilgari surilgan "Metafora orqali fikrlash" nazariyasi majozning nafaqat til, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi ekanini ko'rsatadi. Bu yondashuv arab tilida majozni nafaqat estetik, balki kognitiv vosita sifatida o'rganish imkonini beradi. Masalan, "hayot – bu yo'l" kabi konseptual metaforalar arab tilida ham keng uchraydi va ular orqali inson hayoti, qadriyatlari va dunyoqarashi ifodalanadi. Muhokama shuni ko'rsatdiki, majoz hodisasi arab tili stilistikasining faqat bir bo'lagi emas, balki uni anglash, talqin qilish va estetik baholashning markaziy unsurlaridan biridir. U tilda ma'no yaratish, obrazli fikrlash, va ramziy ifodalarning shakllanishi uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, majozni tahlil qilish arab tilining falsafiy, diniy, madaniy, estetik va semantik jihatlarini anglashda ajralmas vosita hisoblanadi. Bu holat uni ko'p tarmoqli ilmiy yondashuvlar yordamida o'rganish zaruratini yana bir bor ta'kidlaydi.

Xulosa

Yuqorida olib borilgan ilmiy tahlillar va nazariy-amaliy yondashuvlar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, **majoz** arab tilining eng muhim stilistik hodisalaridan biri bo'lib, u orqali tilning ifodaviy imkoniyatlari keskin kengayadi. Majoz vositasida so'zlar ko'chma, ramziy, istoriy yoki kinoyaviy ma'nolarda ishlatilib, matnga chuqurlik, poetiklik va ko'p qatlamli semantik yuklama beriladi. Ayniqsa, Qur'oni karimda uchraydigan majoziy iboralar ilohiy ma'nolarni yetkazish, diniy tasavvurlarni chuqurroq anglatish va estetik ta'sirni kuchaytirish maqsadida qo'llangan.

Ikkinchidan, majozning tasnifi, xususan **majoz lug'aviy** va **majoz aqliy** shakllari, ularning har biriga xos bo'lgan semantik munosabatlar (sabab-natija, joy-ish harakati, xususiyat-egallik) orqali o'rganildi. Bu tasnif usuli Qur'on tafsiri, adabiyotshunoslik va stilistika sohalarida muhim vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Uchinchidan, klassik manbalar, jumladan Abdulqohir Jurjoniy va Zamaxshariy asarlarida majozga berilgan ilmiy yondashuvlar, nafaqat stilistik, balki mantiqiy va tafsiriy asoslar bilan boyitilganini ko'rsatdi. Ularning qarashlari orqali majoz tilshunoslikda chuqur falsafiy mazmun kasb etgani, ko'p qirrali hodisa sifatida shakllangani aniqlandi.

To'rtinchidan, arab mumtoz adabiyotidagi majozli iboralar, she'riy obrazlar orqali mualliflar faqatgina estetik go'zallik emas, balki chuqur ijtimoiy, axloqiy va falsafiy g'oyalarni ham yetkazganliklari ayon bo'ldi. Majoz bu jihatdan ham badiiy, ham axloqiy vosita bo'lib xizmat qilgan.

Beshinchidan, zamonaviy kognitiv lingvistika yondashuvlari asosida olib borilgan tahlillar, majozni inson tafakkurining ajralmas qismi, til orqali fikrlash va tushunish jarayonining asosiy vositasi sifatida baholaydi. Bu esa majoz hodisasining universal tilshunoslikdagi o'rnini ham ko'rsatib beradi. Shu asosda, ushbu maqola arab tilidagi majoz hodisasini chuqur tahlil qilish, uning nazariy asoslarini yoritish va amaliy ko'rinishlarini tahlil etish orqali stilistik va semantik tadqiqotlarga o'z hissasini qo'shadi. Majozni chuqur o'rganish nafaqat Qur'on tafsirini to'g'ri tushunishga, balki adabiy va madaniy matnlarning estetik qirralarini anglashga ham xizmat qiladi. Bu mavzuni keyinchalik zamonaviy media matnlari, publitsistika va nutq madaniyati kontekstida davom ettirib o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
2. Саййид Шариф Журжоний. Ат-Таърифот. – Қоҳира: Дор ал-кутуб ал-илмия, 2000. – 280 с.
3. Усмонова Г. Маъновий ифода воситаларининг услубий хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2004. – 156 б.
4. Абдулҳамид Касаний. Тафсирул-Кашания. – Тошкент: Ислом олами, 2007. – 412 б.
5. Аҳмад ибн Муътаз. Китоб ал-Бадиъ. – Бағдод: Дор ал-ҳикма, 1985. – 210 с.
6. Алиева Д.М. Араб тилидаги истеора ва маҷоз: лексик-семантик таҳлил. – Тошкент: ТДЮУ нашри, 2016. – 140 б.

